

Resebrev Nr 92

6 – 10 maj 1974

ETNOLOGISK STUDIERESA OM BOHUSLÄNSK BEBYGGELSEKULTUR

Som student i etnologi på C-nivå vid Lunds universitet reste jag och mina kurskamrater på våren 1974 tillsammans med göteborgska etnologistudenter på exkursion till Bohuslän för att studera traditionell bebyggelsekultur. Under ledning av dåvarande doktoranden Anders Gustavsson (sedermera professor i Oslo) besökte vi bland annat Hagakvarteren och Lindholmen i Göteborg, Tofta herrgård, Gullholmens fiskesamhälle, Morlanda säteri, Svenneby kyrka och hällristningarna i Tanum. Höjdpunkten var dock besöket hemma hos Anders i Tegneby på Orust, där vi förplägades ljuvlig bohuslänsk äggost, och jag hälsades alldeles särskilt välkommen såsom varande dotterson till Otto Ahlquist – ryktbar och omtyckt kyrkoherde just i Tegneby under åren 1905-1937. Läs vår rapport om resan.

Tegneby Hogen

Kurskamrat Märta Lindström + doktorander

Anders Gustavsson i Hagakvarteren, Göteborg

Haga

Lindholmen

Myckleby kyrka på Orust

Reporter för lokaltidningen intervjuar gruppen

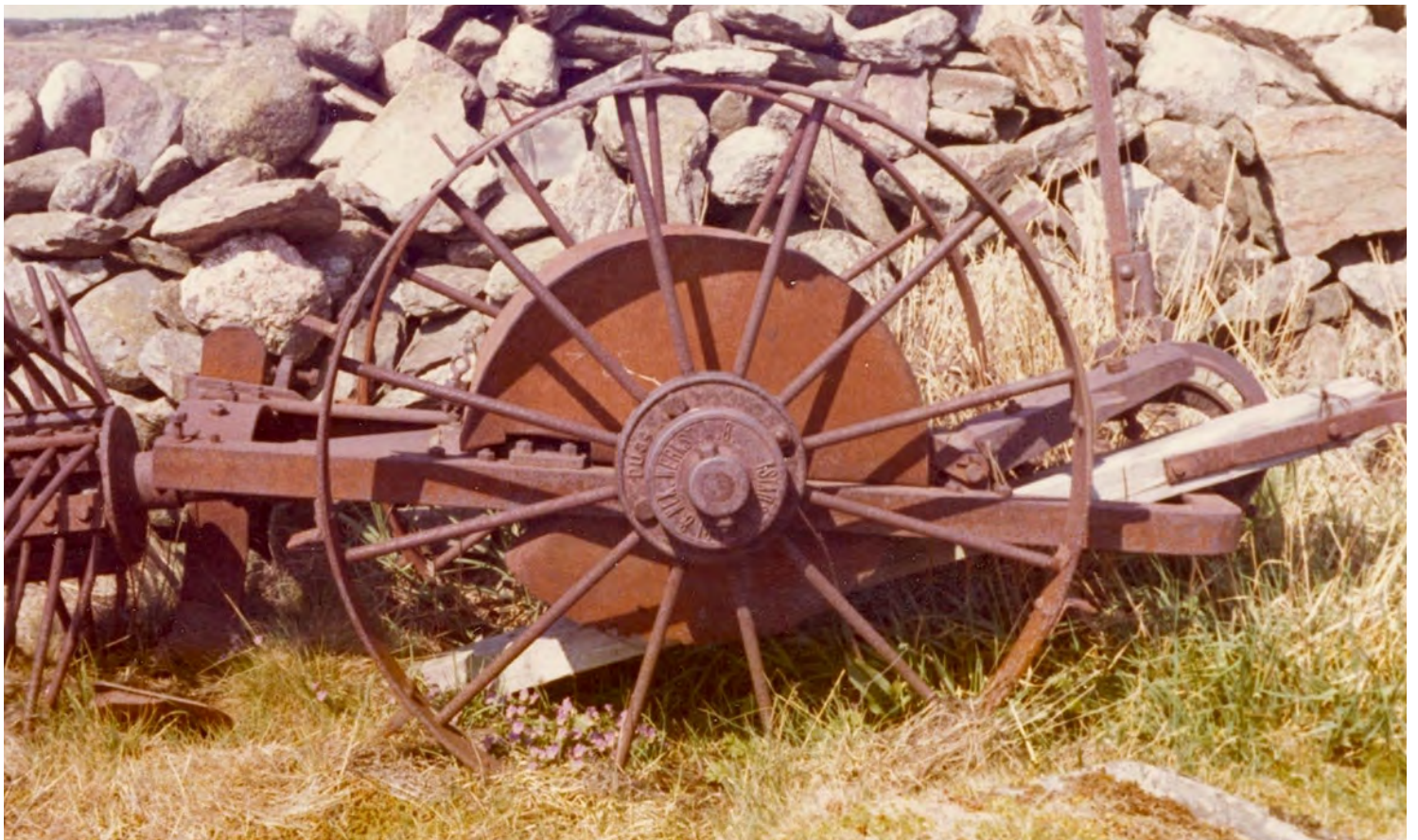
Stilingsöns badsamhälle på Orust

Kvarndalen

Kurt Genrup intervjuar
91-årig torpare i Kvardalen,
nära Grindsbyvattnet, Orust

Gullholmen

Morlanda säteri

Tanum

Anna-Karin

Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet

VID LUNDS UNIVERSITET

Meddelanden

Att ingå i Meddelanden nr 70 juni 1974

BEBYGGELSE I GÖTEBORGS STAD OCH BOHUSLÄN

Rapport från exkursion i maj 1974. Exkursionsledare Anders
Gustavsson

Ingående rapporter:

Målsättning och uppläggning av Anders Gustavsson

Bebyggelsen på Styrso i Göteborgs södra skärgård av Kurt Genrup

Arbetsstadsdelarna Lindholme och Haga i Göteborg av Märta
Lindström

Bohuslänsk herrgårdsbebyggelse av Kurt Genrup

Lantbebyggelse på Hisingen av Sven Melin

Olika bebyggelse typer på Orust i mellersta Bohuslän av Lars
Eklund

Lantbebyggelsen i Tanum och Naverstad i norra Bohuslän av

Rigmor Sylvén

Litteratur anvisad av exkursionsledaren, diskuterad vid förberedande seminarier i Lund

BEBYGGELSE I GÖTEBORGS STAD OCH BOHUSLÄN

Rapport från exkursion i maj 1974

1/ Målsättning och ~~metod~~ uppläggnig

av Anders Gustavsson

Under ledning av doc. Anders Gustavsson företogs den 6-10 maj en exkursion för C 1 och D 1 studerande samt några deltagare från forskarseminariet till Göteborgs stad och Bohuslän. De studerande på C 1 nivå var: Eva Björkman, Lars Eklund, Eva Enhus, Stellan Granath, Märta Lindström (2 dagar), Anna-Karin Lundell, Sven Melin, Anna-Lena Nordström (3 dagar), Margareta Persson, Rigmor Sylvén, Eva Vikström. D 1 nivån företrädde av Elisabet Engdal och forskarseminariet av Agneta Boqvist, Kurt Genrup och Anders Hammer.

Målsättningen med exkursionen var att studera bebyggelsen och hur den präglats av ortens näringsliv eller den näringsgeografiska bakgrunden. Det var en fördel att kunna välja Bohuslän, ty näringslivet uppvisar där stora kontraster inom begränsade områden. Inom samma socken finns t.ex. ofta både fiskarsamhälle och lantbruksbygd och i vissa fall även skogsbygd. En frågeställning gällde i vad mån man i den nuvarande bebyggelsen kan finna återspeglings av ekonomiska högkonjunkturer såsom de stora sillfiskeperioderna. Inom kustbygderna studerades både fiskesamhällen och den äldre badgästbebyggelsen. När de senare växte fram under andra delen av 1800-talet, låg den åtskild från fiskarnas bebyggelse. Badorterna tjänstgjorde från början som en form av kurorter och rekryterades från de högsta sociala skikten i samhället. I Bohuslän kom badgästerna i första hand från Göteborg och Stockholm. En fråga, som vi avsåg att studera var, om man på de undersökt badorterna kunde spåra stilideal i bebyggelsen, som avvek från ortens fiske- och lantbruksbygd. Det är först långt fram på 1900-talet som badgästerna kommit att bosätta sig mitt ibland ortens åretruntboende befolkning. De har mer och mer och till allt högre priser köpt upp de gamla husen, som blev till salu, när fisket inte längre var lika lönsamt som tidigare. Denna konfrontation mellan sommargäster och åretruntboende är ett intressant undersökningsobjekt. Vilka hänsyn t.ex. tar de nya ägarna till ortens byggnadstradition, när de renoverar de gamla husen?

Förutom att jämföra bebyggelse i kustbygd och inland var det avsikten att ställa olika kustbygder eller fiskesamhällen respektive lantbruksbygder i Bohuslän i relation till varandra. Möter man t.ex. samma karaktär på bebyggelsen i Göteborgs södra skärgård som i mellersta och norra Bohuslän? Är tätbebyggelsen lika utpräglad överallt? Har sommargästerna präglat bebyggelsen på liknande sätt i samhällen i närheten av Göteborg som längre norrut i Bohuslän? Återfinnes samma gårdsformer och planlösningar i boningshuseh i norra Bohuslän som på Hisingens landsbygd? Vilka överensstämmelser eller likheter i fråga om byggnadsstil och placering av byggnaderna kan spåras inom olika badorter från 1800-talets senare del? För att kunna studera dessa problem koncentrerades intresset till tre regioner. Den sydligaste bestod

av Göteborgs stad och södra skärgård samt Hisinggg. I mellersta Bohuslän utvaldes ön Orust och i norra Bohuslän Tanums kommun med fiske-, lantbruks- och skogsbygd räknat från väster till öster. Inom den sydliga regionen kunde man på ett snävt område studera storstads-, fiske- och lantbruksbebyggelse.

Studiet tog sikte både på det yttre utseendet (exteriören) av de enskilda byggnaderna och dessa gruppering till hela miljöer. På landsbygden t.ex. var således ekonomibyggnader och uthus lika intressanta objekt som mangårdsbyggnaderna. Bl.a. för att kunna studera planlösningen var det meningen att deltagarna skulle få gå in i några olika typer av boningshus. Detta blev också i flera fall möjligt tack vare husägarnas välvilja. Vi fick tillfälle att se både herrgårdsbyggnader, fiskarstugor och lantbrukarhem från insidan. Därvid gavs det möjligheter till intervjuer med den bofasta befolkningen bl.a. om hur bebyggelsen och näringslivet på orten förändrats samt om hur enskilda byggnader, som vi fick se, ~~byggts~~ renoverats så att dess tidigare karaktär antingen blivit intakt eller mer eller mindre förändrats. Intervjupersonerna kunde även redogöra för hur de upplevde sin situation i fråga om boende, utkomstmöjligheter, service osv.

Inom vart och ett av de utvalda områdena var det även avsikten, att deltagarna skulle få en uppfattning om bebyggelsens utformning inom olika sociala skikt. På landsbygden strävade jag t.ex. efter att få representanter för herrgårdsbebyggelse, bondgårdar samt torper- och båtsmansboställena, vilket bl.a. framgår av rapporten från besöket på Orust nedan. I Göteborgs stad koncentrerade vi oss på arbetarstadsdelar, Haga och Lindholmen, emedan byggnadsminneskontoret vid Göteborgs historiska museum här utfört de mest ingående inventeringarna i samband med förestående saneringsprojekt av den äldre bebyggelsen. Inom Haga hade dock en del sociala skillnader kunnat konstateras. Kvarteren med de mest ansedda och största lägenheterna låg i norra delen av stadsdelen.

För att deltagarna skulle få så god inblick som möjligt i metodik och problemställningar vid bebyggelseundersökningar strävade jag efter att förlägga besöken till sådana orter, där den äldre bebyggelsen under de senaste åren inventerats av etnologer i regi av Göteborgs historiska museum och Riksantikvarieämbetet. De personer, som förestått de olika undersökningarna (lektor Nanne Engelbrektsson, arkitekt Gudrun Lönnroth, intendent Kristina Söderpalm, fil.kand. Anders Hillgren), ombads att presentera det konkreta tillvägagångssättet samt problemen i samband med upprättande av bevarandeplaner för äldre bebyggelse. Skall man bevara enskilda hus på de olika områdena eller i stället hela miljöer? Hur skall man få myndigheterna och husägarna att ta hänsyn till etnologernas synpunkter vid renovering eller sanering av gammal bebyggelse? Från flera av inventeringarna fanns det skriftliga stencilerade rapporter (Styrsö, Gullholmen, Hisingen, Tanum, Haga, Lindholmen), vilka diskuterats vid tre förberedande exkursionsseminarier i Lund.

De följande rapporterna har sammanställts av fyra exkursionsdeltagare. Exkursionsledaren har gjort vissa redaktionella tillägg och ändringar.

Anders Gustavsson

Bebyggelsen på Styrösö i Göteborgs södra Skärgård

Kurt Genrup

Studiet av Styrösö koncentrerades kring bebyggelseproblematik mot bakgrund av den inventering, som lektor Nanne Engelbrektsson utförde 1969 på uppdrag av Göteborgs historiska museum. Detta arbete utmynnade i ett förslag till bevarande av vissa områden, ej enbart enskilda byggnader utan även hela miljöer. Undersökningen tog fasta på hur näringsstrukturen återspeglas i bebyggelsen. Vid besöket på Styrösö hade vi möjlighet att närmare studera tre sådana väl avgränsade områden. Längst i öster ligger Styrösö-Bratten med tidig sommarvillbebyggelse uppförd av välbärgade göteborgsbor. De flesta bygganderna härstammar från tiden kring sekelskiftet. Det andra området utgjordes av Styrösö-Hallsvik, där invånarna livnärt sig av ett litet jordbruk jämte fiske. Styrösö-Tången är däremot ett renodlat fiskesamhälle. Medan Bratten utmärks av gles bebyggelse, stora villor med glasverandor vända åt havet samt tidstypiska lummiga trädgårdar, präglas Tången av ~~starkt bebyggelse~~ oregelbunden tätbebyggelse. Bebyggelsen i Hallsvik är mera gles. Fiskerböndernas små ladugårdar finns ännu kvar. Vi studerade även små knuttimrade fiskebödar från tiden omkring år 1800. Vid vårt besök kunde vi även iaktta de ekologiska determinanterna för lokaliseringen av de tre agglomerationerna. Tången ligger vid den bästa naturhamnen. Fiskerböndernas bosättning ligger i utkanten av en dalgång, som är skyddad för vinden och gränsar till den odlingsbara jorden på ön, vilken ligger väl samlad. Sommarbebyggelsen har förlagts till områden med den bästa utsikten åt havet.

Även ur andra synpunkter än bebyggelsen utgör Styrösö ett intressant etnologiskt undersökningsområde. Det vore t.ex. av vikt att undersöka kulturmötet mellan ortsbefolkningen och sommergeästerna, de senares sociala tillhörighet, näringslivets förändringar under 1900-talet samt den frikyrkliga verksamheten, som är framträdande inom socknen.

Från att tidigare ha varit en marginell bosättning har Styrösö numera kommit att framstå som en populär permanent bosättning för göteborgsbor. Man räknar med en fördubbling av folkmängden inom en snar framtid. Detta kommer att ske genom en förtätad låghusbebyggelse, vilket till viss del står i konflikt med de miljöer som etnologerna vill bevara. Fiskerböndernas bosättning kommer t.ex. att förlora ~~en~~ huvudparten av den intilliggande odlingsbara marken. Gentemot detta har byggnadsminneskontoret i Göteborg i ett remissvar yttrat, att det ~~är viktigt~~ är viktigt att få ha kvar den totala miljön, där fiskerbönderna haft sin utkomst. Denna nya befolkning kommer dels att kunna få sin utkomst på ön, dels att utgöras av s.k. pendlare till Göteborg. Dessa problem diskuterades vid en sammankomst på Etnologiska institutionen i Göteborg tillsammans med

lektor Nanne Engelbrektsson och arkitekt Gudrun Lönnroth. Nanne Engelbrektsson nämnde som ett glädjande resultat av inventeringen, att man i generalplanen bl.a. flyttat en planerad vägstricka rakt igenom bebyggelsen i Hallsvik.

Kurt Genrup

Arbetsstadsdelarna Lindholmen och Haga i Göteborg

Märta Lindström

Vid en sammankomst på Etnologiska institutionen i Göteborg på kvällen den 6 maj informerade arkitekt Gudrun Lönnroth om Byggnadsminneskontorets arbete på att bevara äldre miljöer och uppehöll sig särskilt vid arbetsstadsdelarna Lindholmen och Haga. Hon presenterade Riksantikvarieämbetets projekt rörande bebyggelsehistorisk dokumentation. Olika ämnesområden såsom arkitektur, historia och etnologi har integrerats för att man skall erhålla ett så allsidigt material som möjligt att användas som underlag vid byggnadsplanering. Man har även velat få fram förslag till bevarande och sanering. Byggnadsundersökningarna har dels varit historiskt inriktade i fråga om t.ex. den sociala rekryteringen i bostadsområdena, dels genom intervjuer sökt få fram den nuvarande befolkningens krav och synpunkter på boendet. Det har så småningom blivit klart för politiker och planerare, att etnologerna kan bidra med viktig information i samband med planering.

När Lindholmens varv 1844 anlades på Hisingsidan av Göta älv, fanns det där en del spridd bebyggelse och småjordbruk. Mellan 1850 och 1900 byggdes arbetarbostäder, dels av varvet, dels av arbetarna själva, s.k. åttamanna- och fyramannahus. Här fanns ingen stadsplan, varför det uppstod en ganska oregelbunden byggnation. Emedan Lindholmen låg utanför Göteborgs stadsgräns - det inkorporerades först 1907 - förelåg det inte något förbud mot att bygga trähus i tre våningar, såsom var fallet inne i staden. Där kom bottenvåningen därför att byggas i sten med trävåningar ovanpå, vilket är det typiska för de s.k. landshövdingehusen. Trots den tidigare stora bostadsbristen exploaterades Lindholmenområdet aldrig så hårt, att grönskan och trädgårdarna försvann.

Nu mera bor det cirka 300-400 personer i ~~xxx~~ de cirka 100 husen inom området. Flertalet utgörs av varvsarbetare, som ofta bott där ganska länge samt studenter och utlänningar. Det finns ingen skola längre och knappst någon affär heller.

Etnologerna företog intervjuer med personer, som bott länge inom området och därvid hjälp att spåra informanter genom föreningen Gamla Lindholmenpojkar (och -flickor). Denna del kompletterades med arkivundersökningar om befolkningsutveckling och social rekrytering. Den nutidsinriktade studien, som avsåg invånarnas synpunkter på boende och miljö, visade sig vara värdefull för arkitekterna vid utformningen av planeringen. Man tänker sig en upprustning av det gamla så långt det är möjligt.

Till skillnad från Lindholmen har Haga haft en stadsplan sedan 1600-talet, förordningar om byggnation och normer för exploatering. Fram till 1875 var det den enda riktiga arbetarstadsdelen. I Hagaundersökningen, som var tidigare än den i Lindholmen, lade man inte lika stor vikt på vid intervjuer med de äldre invånarna om de tidigare levnadsvanorna. Man sände dock ut en frågelista till föreningen Gamla Hagapojkar med frågor om förhållandena i stadsdelen från 1890- till 1930-talet.

Vid inventeringen kartlades de byggnader, som kunde betraktas som kulturhistoriskt värdefulla. Det föreslogs, att 3/5 av husen skulle bevaras. Man ivrade för att rädda några hela miljöer, medan ett tidigare förslag från myndigheterna endast avsåg att spara ett av de äldre husen, medan återstoden skulle saneras. Utredningens förslag förelades olika nämnder, där man dock höll fast vid tanken på nybyggnation, alternativt hög- eller låghus. Detta skulle naturligtvis medföra avsevärt högre hyror och få till följd att det blev en ny kategori hyresgäster inom området. Utredarna släppte dock inte tanken att rädda den tidigare miljön. Politiker och planerare inbjöds att komma in i husen och bese lägenheterna. Man ville visa, att dessa för rimliga kostnader kunde förbättras för de kvarboende. Åtgärden slog ganska väl ut, ty politikerna blev därefter mer positiva till bevaringstanken.

Dagen efter diskussionskvällen på Etnologiska institutionen vandrade vi runt i Haga med informationen i tacksamt minne. Vi tittade in på tränga gårdar med dassdörrar i långa rader. Ibland fann vi vackra gårdar med nymålade ~~hus~~ byggnader. De många husen inne på gårdarna uppstod under senare delen av 1800-talet, när bostadsbristen var enorm. Gårdarna exploaterades, så långt det var möjligt, och trädgårdarna försvann. Efteråt slår det mig att så många offentliga byggnader fått en sekundär användning. I Renströmska badanstalten finns kontorslokaler. Dicksonska folkbiblioteket (Hagahuset), som vi besög invändigt, utgör samlingslokal för pensionärer. En frikyrka har blivit textillager. En hel del små trevliga butiker har kunnat överleva.

Efter rundvandringen i Haga fortsatte vi till Kronhuset i närheten av Göteborgs historiska museum och studerade en utställning över Haga med byggnadsmodeller över de olika husen. På Historiska museet visade intendent Kristina Söderpalm en utställning om "Göteborgaren i ett rum och kök" från tiden omkring 1920. Här fick man en uppfattning om inredning och möblering hos arbetarklassen vid denna tid, vilket utgjorde ett värdefullt komplement till exteriorsstudierna i arbetarstadsdelarna Haga och Lindholmen. Bebyggelsen på Lindholmen studerade vi efter lunch före avfärden ut till landsbygden på Hisingen.

Märta Lindström

Lantbebyggelse på Hisingen

Sven Melin

Sedan museichefen Allan T. Nilson lämnat en utförlig information om verksamheten vid Göteborgs historiska museum, visade intendent Kristina Söderpalm en utställning rörande Hisingens landsbygd samt en 1700-talsinteriör från herrgården Glareberg på Hisingen.

Byar med tätbebyggelse är sedan lång tid tillbaka sällsynta i Västsverige. Vi besökte Öxnäs by i Säve socken, som Kristina Söderpalm inventerat. Flera gårdar ligger där ännu kvar inom bykärnan. Storskiftet ägde rum 1801 men endast för inägorna. Laga skifte genomfördes 1837 och inbegrep då utmarkerma. Sju gårdar fick ligga kvar, medan de övriga flyttades ut. Den äldsta gården i bykärnan var nästan helt kringbyggd. En av de andra gårdarna hade en vinkellängad ladugård, vilket varit i Bohuslän. Gårdsplanen var här ganska smal och belagd med kullerstenar. Till gården hörde en fristående stensagt källare med sadeltak i trä och täckt med tegelpannor.

Södra Hisingen är nu starkt utnyttjat för permanent villabebyggelse samt fritidshus. I nordvästra delen, dit Öxnäs hör, möter man däremot ännu en levande landsbygd. I Tuve socken besökte vi en vinkellängad gård i Skändla, som nu ägs av Göteborgs stad. Jordbruket är utarrrenderat. Nya bostadsområden har planerats här. Kristina Söderpalm upplyste om att byggnaderna, som tillhörde gården kunde komma att fungera som ett utflyktsmuseum med möblerade interiörer och en jordbruksutställning. Mangårdsbyggnaden, som kan dateras till 1820-talet, har en s.k. skunk eller skånke, en lägre utbyggnad utmed ena långsidan. Även här återfanns en ~~stenskagt~~ källare i gråstensmur med tegelbelagt sadeltak.

Därefter ställdes färden till Lunnegård i Björlanda socken, vilken fått prioritet ur bevarandesynpunkt. Den är nästan helt kringbyggd runt en stensatt gårdsplan. Boningshuset hade utbyggnader både längs långsidan ^{en} och ^{en} ~~gaveln~~ ~~gaveln~~. På Kippholmens gård studerades en mangårdsbyggnad med s.k. skånkeutbyggnader på båda långsidorna.

Sven Melin

Bohuslänsk herrgårdsbebyggelse

Kurt Genrup

I jämförelse med de flesta andra syd- och mellansvenska landskap finns det ytterst få herrgårdar i Bohuslän. Frälseböndernas antal har i alla tider varit ringa. I stället är Bohuslän ett utpräglat småbrukerlandskap, vilket bl.a. betingas av topografin. 1944 fanns det i hela landskapet endast nio brukningsenheter med mer än 100 hektar åker.

I södra Bohuslän besökte vi Tofta gods i Lycke socken. Dess corps-de-logi är av trä i två våningar med frontespis och tak i två fall. Enligt traditionen skall byggnaden ha flyttats från Ytterby socken vid Kungälv. Enligt en inskrift vid huvudentrén har byggnaden uppförts på Tofta 1780. I anslutning

till huvudbyggnaden finns en trädgård med terrasser och park i 1700-talsstil. Godset har i senare tid omfattat 590 hektar, varav 92 hektar åkerjord. Marken är numera utarrenderad. Den gamla inspektorsbostaden finns fortfarande kvar, liksom flygelbyggnaderna från början av 1700-talet. De storslagna ekonomibyggnaderna uppfördes 1912. Arbetskraften vid denna tid utgjordes av obesuttna torpare och statare, som bodde på mindre torp, som lydde under godset.

På Orust besökte öns enda herrgård, Morlanda säteri. Dess huvudbyggnad, uppförd av trä i två våningar 1675, är en typisk representant för den karolinska säteristilen med högt valmtak. De båda flygelbyggnaderna uppfördes i början av 1800-talet och är med sina brutna tak också de tidstypiska. Studiet omfattade såväl exteriör som interiör. Huvudbyggnadens interiör präglas av en lyckosam restaurering 1919-1920, vilken resulterat i att den ursprungliga prägeln finns kvar samtidigt som den kan tjäna som bostad åt ägaren ~~XXXXXXXXXXXX~~ direktör Bertil Thorburn. Uppe på vinden hade vi möjlighet att studera takkonstruktionerna inifrån. Av ekonomibyggnader och uthus är ~~XXXXXX~~ förtjänar särskilt ett spannmålsmagasin i stolpbodskonstruktion, en äldre smedja och en timrad äpplebod med små gallerförsedda gluggar att nämnas.

Morlanda säteri har i senare tid omfattat 560 hektar, varav 150 hektar åkerjord. En tidigare omfattande mjölkproduktion är numera övergiven, och sädesproduktionen dominerar. Godset drives av ägaren direktör Thorburn med hjälp av en inspektor.

Liksom till många andra säterier har en rik sägenflora knutits till Morlanda. Arkivarie G.-M. Bergstrand har i boken "Gammalt från Orust", 1962, sammanställt uppteckningar om vita frun, spökryttaren på Morlanda hed, samt andra spökerier, som skall ha förekommit på Morlanda.

Kurt Genrup

Olika bebyggelse typer på Orust i mellersta Bohuslän

Lars Eklund

Onsdagen den 7 maj ställdes färden från Göteborg till Orust och fiskesamhället Gullholmen. Efter att ha åkt över Hisingen tog vi färjan vid Kornhall över Nordre älv. Första anhalten var Tofta gods i Lycke socken, som skildras i Kurt Genrups rapport. Vi studerade även en enkelradby i Lycke och en liknande i Solberga socken. Gårdarnas bebyggelse ligger i en rad utmed ena sidan av landsvägen, som tidigare utgjorde bygatan, medan ägorna finns på andra sidan vägen och sträcker sig ned åt havet. Vi stannade även vid en "kragemärr", en träställning, som tidigare användes till att torka ~~XXXX~~ bönor. Sådana ställningar ser man numera ytterst sällan ute på åkrarna. När de inte längre fyller någon funktion, har de fått förfalla eller plockats ned. Ett tredje studieobjekt i Solberga utgjordes av en välbevarad potatiskällare med både väggar och tak av sten. Etnologen Johan Pettersson kallar en sådan byggnadskonstruktion för kupolbyggnader med falska valv. Han har visat, att sådana enkla stenbygg-

nader utan fönster ännu i början av 1900-talet använts som människobostäder i Långelanda på Orust.

För att få relief till Gullholmen på Orusts västra sida - vilket varit ett utpräglat fiskesamhälle, där sommargästerna först under de senaste årtiondena kommit att spela någon roll genom att köpa upp de gamla husen, besökte vi badorten Stillingsön på Orusts östra sida. Detta samhälle grundades på 1860-talet med avsikt att ta emot sommargäster. Badgästerna rekryterades från början inom de högre sociala skikten i Göteborg och Stockholm. Vid sekelskiftet var det i första hand grosshandlare, apotekare, läkare och professorer som tillbringade somrarna där. Numera är den sociala rekryteringen inte alls så snävt begränsad. Enligt vad den förutvarande ägarinnan Majt Berntsson-Andersson uppgav. Bebyggelsen är enhetlig. De flesta hus är vita och uppförda i två våningar med verandor. Dessutom finns det ett badhus, pensionat, societetssalong samt en ångbåtsbrygga, där kustbåtarna lade till ända in på 1940-talet. Att byggnaderna är så enhetliga får ses mot bakgrund av att de uppförts av ^{en} ~~en~~ ^{ägare, som sedan hyrde ut dem till sommar-} ~~en~~ ^{ägare, som sedan hyrde ut dem till sommar-} gäster, som vanligen kom igen år från år. Bl. a. har etnologiprofessorn John Granlund, Stockholm bott där i många år. Sedan ett fåtal år tillbaka ägs husen av ett bolag, som bildats av ~~en~~ tidigare hyresgäster. Stilidealen i bebyggelsen har till viss del påverkats utifrån, men ~~en~~ man kan även konstatera påverkan den gängse lantbruksbebyggelsen på orten. Sommarstugorna uppfördes av snickare från trakten. Vissa hus har flyttats dit från andra delar av socknen. Det äldsta av dem har ursprungligen tillhört Myckleby prästgård.

Nästa abhalt var Myckleby hembygdsmuseum mitt i en jordbruksbygd. Under ledning av kyrkvaktaren och tillika ordföranden i hembygdsföreningen Karl-Gustav Kråssekärn tittade vi på kyrkan från 1848 och hembygdsmuseet, som var inrymt i en ditflyttad stuga uppförd i grannsocknen Torp på 1820-talet. Stugan var fylld till brädden med gamla föremål. Ambitionen att försöka visa en enhetlig miljö har här som på så många andra håll fått ge vika för strävan att visa allt vad man har. En 1700-talsladugård från Berg i Myckleby med tillhörande tröskhus och tröskvandring höll på att återuppföras inom museets område. Även ett antal av de gamla kyrkstallarna har flyttats dit.

Vi besökte senare en 91-årig man, Karl Olsson, som ännu innehar torpet Kvarndalen, där han bott hela sitt liv. Byggnaderna hade uppförts 1895 av hans fader. Olsson berättade om gamla tider, om den tid då han gjorde dagsverken för sitt torp på gården Ottestala. Han hade ~~en~~ ett par kor, höns och gäss samt några bisamhällen på sitt torp. Kurt Genrup, som håller på med en avhandling om gåsskötsel, erhöll här flera intressanta uppgifter. Som binäring hade Olsson ägnat sig åt att såga ved för folk.

Ett kortare besök gjordes vid Ålgårds såg och vattendrivna kvarn med anor

ffån 1500-talet. Där finns de gamla häststallarna ännu kvar, vilka användes av bönderna vid deras kvarnbesök.

I Tegneby socken besöktes Anders Gustavssons föräldrahem, en lantgård med 12 hektar åker och med byggnader från 1880-talet. Gården är fortfarande i full drift med kor och hästar. Ladugården är vinkellängad. Dessutom finns det gamla tröskhuset kvar. Här fick vi också titta på interiörer och äta äggost, en bohuslänsk specialrätt, mycket läcker.

Först framåt kvällen kom vi till Gullholmen med färja från Orust. Bilarna fick stanna på Orustsidan, ty Gullholmen är bilfritt. Vi var väl förberedda inför besöket, dels genom den litteratur om Gullholmen och om fiskelägen i allmänhet och deras ålder, som vi diskuterat vid förberedande seminarier i Lund. Bl. a. kan nämnas Johan Petterssons skrift "Skällehuss på Hermanö" (som ligger i närheten av Gullholmen), där författaren med hjälp av arkeologiska fynd kan visa, att det funnits fiskebebyggelse här ute redan på 1500-talet. (Medan Johan Pettersson menar, att de äldsta ~~bebyggelserna~~ fiskelägen a med permanent bebyggelse härstammar från denna tid, hävdar maritmetnologen Olof Hasslöf, att de har anor långt tillbaka i förhistorisk tid). Förutom studier i litteraturen hade besöket på Gullholmen förberetts vid en sammankomst på Etnologiska institutionen i Göteborg tillsammans med lektor Nanne Engelbrektsen och två arkitekter, vilka tillsammans utfört en totalinventering av bebyggelsen på Gullholmen. Denna inventering var tänkt att bli en modell som skulle kunna användas på andra orter. Som förebilder för Gullholmenundersökningen nämndes inventeringarna av äldre bostadskvarter i Göteborg samt det Nordiska Trästadprojektet. Att just Gullholmen valdes, berodde bl. a. på att där diskuterats en byggnadsplan, som innebar ett hot mot den äldre miljön. Inventeringen tog sikte på att kunna lämna en användningsplan för den befintliga bebyggelsen. Inventeringsgruppen betonar nödvändigheten av en helhetssyn på miljön. Det räcker inte med att bara mäta upp och fotografera husen, utan man måste dokumentera hela miljön. Detta kräver både arkiv- och litteraturstudier och intervjuer med människorna på orten för att man skall få fram den sociala strukturen och umgängesmönstren. Deltagarobservation och direktkontakt med människorna är en förutsättning. Genom att sprida en ökad kunskap om traktens historia och byggnadstraditioner finns det möjlighet att invånarna får en känsla för det positiva som finns i miljön och kommer att värna om den. Vid en utställning på Gullholmen sommaren 1973 sökte man ge konkreta anvisningar om hur restaureringen av husen kan utföras för att så långt möjligt bevara den ursprungliga miljön. Det finns annars en risk, att detta fiskeläge som så många andra övergår till att bli en badortsidyll med pittoreska hus. När den tidigare traditionen brytes, uppstår ett vanligt förortssamhälle med heterogen bebyggelse, staket mellan husen osv. Det typiska för Gullholmen är istället planlösheten i bebyggelsens lokalisering. Det saknas vidare tomtgränser mellan husen, ty staten äger mar-

ken. Därför kan man promenera omkring överallt.

Bebyggelsen på Gullholmen har vuxit fram i flera etapper. De olika högkonjunkturerna inom fisket återspeglas tydligt i bebyggelsen. Detta är en av anledningarna till varför man från etnologiskt håll vill bevåra ön intakt. Den senaste sillfiskeperioden i Bohuslän inföll under 1990-talet. I början av 1900-talet kom fraktfart med engelska kuttrar att spela en viktig roll jämsides med fisket, vilket även avsatt spår i bebyggelsen.

Ett problem på Gullholmen är den allt högre medelåldern hos de återtruntboende. Det saknas egentliga utkomstmöjligheter, sedan öns enda industri nyligen lagts ned. I dag ägs 90% av de 137 husen på Gullholmen av badgäster. Denna utveckling mot att sommargästerna köper upp de gamla fiskurstugorna har skett mycket snabbt under de senaste tjugo åren. De tidigaste badgästerna kom till Gullholmen på 1920-talet och hyrde då in sig på xxx år från år på ett pensionat, Adolfsro, där vi också övernattade.

Mycket av problematiken på Gullholmen är alltså densamma som för vilkebygd som helst - indragna skolor, affärer, kommunikationer osv. Följaktligen kan etnologen inte vara en neutral husuppmätare utan måste ta ställning och engagera sig i samhällsdebatten. Etnologerna har verkligen något att ge. Nanne Engelbrektssons samarbete med arkitekterna i Göteborg och deras förtjänstfulla inventeringsmetodik är verkligen något vi studenter från Lund ser med avund på.

Vi var välpreparerade, då vi kom till Gullholmen, och våra förväntningar kom inte på skam. En otroligt fin miljö. Den vilda naturen på Hermanö, som låg alldeles inpå, blev en upplevelse, som sent skall glömmas. Det enda negativa var, att vi hade så ~~litt~~ knapp tid till vårt förfogande. Redan nästa förmiddag for vi åter till Orust och besökte Morlanda säteri, som framgår av Kurt Genrups redogörelse. Därefter for vi med färjan från Ellös till Rågårdsviks fiskeläge på Skaftö och därefter till Fiskebäckskils fiskeläge på norra sidan av Skaftö, där vi bl.a. kunde studera en stor torkställning för lutfisk. Från Fiskebäckskil gick färjan till Lysekil, där vi gjorde ett kortare uppehåll, innan färden fortsatte norrut längs kusten upp till Tanum. På vägen dit stannade vi vid Svenneby medeltidskyrka och studerade bl.a. takmålningarna från år 1741.

Lars Eklund

Lantbebyggelse i Tanum och Naverstad i norra Bohuslän

Rigmor Sylvén

Vid ankomsten till Tanum på torsdag eftermiddag åt vi middag på Tanums gästgivargård med anor från 1660-talet, dvs den tid, då de svenska gästgiverierna kom till.

På Västerby gård i Tanum, där vi inkvaterades över natten, hade anordnats en sammankomst med de åtta etnologer och två arkitekter, som för Riksantikvarieämbetets räkning håller på att inventera bebyggelsen i Tanums kommun inklusive Naverstad. En av projektdeltagarna, fil.kand. Anders Hillgren, presenterade målsättningen för och metodiken vid inventeringen. Etnologerna och arkitekterna har arbetat ute i fält, medan två andra medlemmar i gruppen, som läst historia, fått göra arkivstudier om bl.a. befolkningsutveckling, utskiftning av jorden. Gruppen hade inte erhållit några egentligt konkreta riktlinjer för arbetet från Riksantikvarieämbetet. Det viktiga var, att 4 000 fastigheter hann att bli inventerade under den sexmånadersperiod, som gruppen hade till förfogande. Projektdeltagarna fann det alltför ytligt och mindre meningsfullt att endast beskriva och fotografera byggnadernas yttre utseende, deras byggnadskonstruktion osv utan att sätta in dem i sitt sammanhang. Man borde ta hänsyn till vem som bott i byggnaderna (den sociala miljön) och vad de använts till (den funktionella aspekten), byggnadsår, ombyggnader av husen osv. Man sökte samla in data härom genom intervjuer med ortsbefolkningen och utarbetade en frågelista att användas inom skogsbygd och en annan inom jordbruksbygd. En tredje frågelista tog fasta på sociala relationer, fritid, service, befolkningens synpunkter på sin situation och uppfattningen om utkomstmöjligheterna inom bygden i framtiden. Dessutom tog man reda på om det på de olika gårdarna fanns äldre arkivhandlingar, t.ex. skiftesmaterial och arrendekontrakt. Denna fördjupade undersökningsmetodik med intervjuer kom dock endast att genomföras i Naverstads socken, som till stor del präglas av skogsbygd, ty metoden accepterades inte av Riksantikvarieämbetet. Där ville man i stället forcera inventeringstakten, ty Tanumsprojektet var tänkt att bilda underlag för beräkning av tidsåtgång och kostnader vid framtida bebyggelseinventeringar.

På fredagen företogs utflykter till olika typer av bebyggelse inom det undersökta området, varvid de åtta etnologerna inom inventeringsgruppen tjänstgjorde som ciceroner. Vi besökte först Mjölkeröd, en mindre herrgård med mangårdsbyggnad i tegel från fjärra delen av 1800-talet. Professor C.G. Brunius hade utfört ritningarna. Ett gammalt fähus, magasin med norskinfluerad svalgång och en smedja besågs. Till gården har tidigare hört sju torpställen.

Sedan for vi till gården Klätta, där mangårdsbyggnaden utgjordes av ett s.k. västsvenskt dubbelhus ~~xxx~~ ~~xxx~~ (dvs att det finns två rum på bredd) med sexdelad plan och med brutet tak från 1850-talet. De äldre västsvenska dubbelhusen i området, från 1820-talet, saknar brutna, trots att husen då var lika breda som senare. En annan stöfre gård var Kragenäs, ett häradshövdingeboställe troligen från 1700-talet. Mangårdsbyggnaden, som stått obebodd i många år, höll på att restaureras av en tysk byggmästare, som nyligen inköpt gården. Han sade sig så långt möjligt vilja bibehålla byggnadens tidigare karaktär.

På gården Hessland fick man intrycket av en oskiftad klungby. Gårdarna låg kvar i en byklunga, trots att jorden sedan länge var skiftad. Vi kunde studera ett par västsvenska dubbelhus från 1820-talet, vilka ännu var bebodda. Ägarna sade sig vara mycket noga med att vilja bibehålla den gamla stilen. I köket hade den gamla bakugnen med kupa bevarats. Till en av gårdarna hörde en loge från 1837 med indragen port, logskjul, och med svle utmed ena långväggen.

Ett annat västsvenskt dubbelhus studerades på gården Torp. Planen var fyrdelad i undervåningen. Kammaren på andra våningen låg åt söder, vilket är ofta förekommande. Emedan huset stått obebott en längre tid och den yttre väggbeklädnaden delvis var borta liksom tapeterna inomhus, hade vi möjlighet att studera byggnadskonstruktionen från insidan. På vinden var ryggåsteknicken fullt synlig. Det fanns femton sidoåsar och en mittås.

På gården Ejgde i Naverstad nära den norska gränsen gjordes en ingående studie av en parloge från 1700-talet med utskjutande svala på bägge sidor, vilka dock nu var inbyggda. Beläggningen under takteglet bestod av halm utom under sidotillbyggnaderna, där den utgjordes av spån. I ena ändan av byggnaden hade ett timrat skjul, tydligen avsett för fjäderfä, byggts till senare än den ursprungliga byggnaden.

På Jonsbo besökte vi en numera nerlagd och ganska förfallen ~~xx~~ turbindriven vattenkvarn. På denna plats fanns kvarnanläggning redan på 1600-talet. Häststallarna med jordgolv stod ännu kvar liksom en enkelstuga från 1780-talet med utskjutande bakugn på baksidan. Stugan beboddes senast av en mjölnare, som dog på 1930-talet.

Detta Jonsbo var det sista vi såg innan återfärden till Göteborg. Stora avskedsцерemonier med verklig sorg efter denna fantastiska vecka, där gemenskapen har yttrat sig så starkt och där vi fått se så mycket och lärt av andra och varandra. Det framfördes förslag på att upprätta varaktiga kontakter mellan deltagarna från Göteborg och Lund. Kanske var det tack vare dessa tankar och alla upplevda minnen som återfärden trots allt blev munter.

Rigmor Sylvén

Litteratur, som anvisades av exkursionsledaren och som diskuterades vid de förberedande seminarierna i Lund

Andersson, T., Bullarbygdens avfolkning. 1922.

Bebyggelsehistoriska undersökningar i Västsverige. Rapport nr 5: Tanum - förundersökning. (stencil). 1973.

Bergstrand, C.-M., Gammalt från Orust. Folkminnen från Orust med närliggande öar. 1962 (spec. s. 100-103).

Bohuslän. Utredning verkställd av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän. (Statens offentliga utredningar 1960:22). 1960. (s. 12-50, 111-122).

Bohusläns historia ... under red. av E. Lönnroth. 1963. (s. 340-415).

Dalén, L., Den bohuslänska fiskelägesbygden. 1941. (s. 284-336).

Danbratt, F. & Odenvik, N., Styrös socken. Ur dess historia från forntid till nutid. 1966. (s. 572-619).

Frimodig, L., Turism i Bohuslän - en ny industri. Ekonomisk-geografisk undersökning av några bohuslänska kustsamhällen främst avseende turismens ekonomiska effekt. 1959.

Haneson, V. & Rencke, K., Bohusfisket. 1923. (s. 278-287).

Hasselgréen, I., Herrgårdar på Hisingen (Oss museer emellan. Personaltidning för Göteborgs museer 1973).

Hasselöf, O., Kulturgränser i Bohuslän. Några anteckningar från landskapets kusttrakter samt försök till en översikt (Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1930).

- Lantbebyggelse i Bohuslän (Bohusläns hembygdsförbunds årskrift 1972, även i Svenska gods och gårdar. 41. Bohuslän. 1943).

- Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur. 1949. (s. 473-538).

Klippner-Johansson, V., Gullholmen. En ö i äkta västkustmiljö. 1968. (s. 9-38, 124-139, 147-156).

Kulturhistorisk utredning för Styrös generalplan. (Göteborgs arkeologiska och historiska museer). (stencil). 1969.

Larsson, L., En nordbohuslänsk variant av det västsvenska dubbelhuset (Bohusläns hembygdsförbunds årskrift 1971).

Larsson, U. & Lönnroth, G., Landshövdingehus och trähus i Göteborg. (Den nordiska trästaden 28). 1972.

Lönnroth, G., Bebyggelse, invånare och liv i Haga år 1875. Ett försök till rekonstruktion. (stencilerad uppsats i etnologi i Göteborg). 1970.

- Haga - bebyggelsehistorisk utredning. (Göteborgs historiska museum, stencil). 1972.

Nordberg, B., Landshövdingehuset. Ett stycke göteborgsk byggnadshistoria (Göteborgs musei årstryck 1961).

Pettersson, J., Bohuslänska stenbyggnader i skalmurskonstruktion (Rig 1948).

- Kuppelbyggnader med falska valv. 1954.

- Kustgårdsstranden. Ett bidrag till den bohuslänska fiskebebyggelsens utvecklingshistoria (Vikarvet 1950).

- Skållehus på Hermanö (Vikarvet 1950).

- Den svenska skagerackustens fiskebebyggelse. En etnologisk studie. 1953. (s. 184-213, 222-230, 236).

(Rig 1953-1954, debatten mellan Johan Pettersson och Olof Hasslöf om fiskelägenas ålder).

Sanering, S. Kulturhistoriskt värdefull ~~bebyggelse~~ bostadsbebyggelse. Betänkande avgivet av saneringsutredningen. (Statens offentliga utredningar 1973:27). 1973.

Stackell, L. Stillingsön - en badort på Orust (Bohusläns hembygdsförbunds årsskrift 1971).

Söderpalm, K. Öxnäs by (Oss museer emellan. Personaltidning för Göteborgs museer 1973).

Wallqvist, H. Bostadsförhållandena för de mindre bemedlade i Göteborg. 1891.

Westerlind, A. & G. Fiskelägen i Bohuslän (Den nordiska trästaden 21). 1972.

Tiselius, C.A. Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårdar. Bidrag till gårdarnas och släkternas historia. 1925. (s. 134-161).